

ÚVODEM

I

Beethovenovy pobyty v českých zemích a jeho vztahy k českým skladatelům a české hudební kultuře patří nesporně k jedné z důležitých otázek a kapitol české hudební historiografie. Beethoven navštívil české země v časovém rozmezí od roku 1796 do roku 1812 celkem pětkrát (1796, 1798, 1806, 1811 a 1812). Pokud se podařilo bezpečně doložit, byl Beethoven šestkrát v Praze (1796, 1798, dvakrát roku 1811 a 1812), dva zájezdy podnikl na zámek Hradec u Opavy (1806 a 1811) a dvakrát se zastavil k delšímu pobytu v českých severozápadních lázních (1811 a 1812), kde celkem neúspěšně léčil svou stále se zhoršující a vleklou ušní chorobu.

Dříve než přistoupíme k podrobnému vylíčení společenského prostředí, v němž žil Beethoven za svých pobytů v českých zemích, a ke zhodnocení jeho vztahů k české hudební kultuře, položíme si několik zásadních otázek rázu metodologického.

V této souvislosti a při této příležitosti bude prospěšné, abychom se dotkli aspoň několika slovy problému dosavadního bádání o díle Beethovenově, především z hlediska metodologického a historicky genetického.

Uměleckohistorické a muzikologické bádání, jakož i hodnocení tvorby Beethovenovy prošlo několika historickovývojovými etapami. V 19. století bylo jeho dílo téměř výlučně nazíráno a hodnoceno z romantického a idealistického pojetí, čehož výrazné stopy nalezneme i v tehdejší české hudební literatuře. V tomto romantickém pohledu se jevílo dílo Beethovenovo jako tvůrčí projev nadlidské, titánské geniality, převyšující dobu svou výlučnou izolovaností a odtržeností od tehdejšího společenského a vývojového procesu. Beethoven byl tehdy chápán jako strhující přírodní živel bez jakékoli slohové podmíněnosti a zákonité funkční vázanosti na předchozích historickovývojových faktorech a bez funkčního vztahu k dobovému společenskému a kulturněpolitickému procesu. Toto prvotní stádium idealistického a romantického pojetí díla Beethovenova je v dnešní muzikologické literatuře nammnoze již zcela překonané, i když výrazné stopy romantizujícího titánského pojetí najdeme ještě např. i v beethovenovských pracích Romaina Rollanda.

Další významnou etapu ve výkladu díla Beethovenova znamenají práce, které se snaží interpretovat jeho skladebný projev z pozitivistického a objektivistického hlediska na základě strukturálního rozboru skladebného ústrojenství Beethovenových hudebních děl a faktografického materiálu podrobným studiem pramenových dokumentů. Tato interpretace díla a života Beethovenova je často opřena o historicko-srovnávací a slohově hodnotící analytickou metodu. V pracích tohoto druhu bývají také činěny nesmělé pokusy o výklad vztažnosti Beethovenova tvůrčího procesu se zákonitostmi společenského vývoje a dobové dějinné i politické situace. Tato koncepce historicko-sociologická přinesla nesporně cenné poznatky o stylové podstatě díla Beethovenova a nové objevy faktologické povahy, i když nedovedla ještě vědecky správně a přesvědčivě zhodnotit ideovou podstatu a společenskou funkci jeho díla.

K pojetí historicko-sociologickému se záhy přidružilo další pojetí, které se především soustředilo k osobnosti Beethovenově a které interpretovalo jeho dílo z hlediska psychologicko-charakterologického rozboru. V tomto pojetí šlo především o bližší určení (determinaci) Beethovenovy osobnosti lidské a o její uvedení v organický soulad s jeho osobností uměleckou a s jeho skladebným dílem. Je nepochybné a bylo by pošetilé popírat, že i tento přístup k uměleckému dílu Beethovenovi, pokud byl ovšem fundován na přísných vědeckých metodách, by nepřinesl pozoruhodné výsledky, i když namnoze rovněž nebyl brán při těchto odtažitých, někdy až experimentálně laboratorních metodách dostatečný zřetel k živým souvislostem historicko-společenským. To byl zase nedostatek tohoto způsobu interpretace Beethovenova života a díla. Musíme si přece uvědomit, že konstituce umělecké osobnosti je určována v neposlední řadě zákonitostmi historicko-společenskými. Teprve historikomaterialistický přístup a rozbor uměleckého díla, slučující v jediný nedílný celek důsledný zřetel nejen k osobnosti a dílu, ale i k dobovým společenským činitelům, vede k uspokojivým vědeckým výsledkům a správným metodickým závěrům, není-li arci vulgárně zjednodušován a násilně nehistoricky zkreslován subjektivní interpretací daného historického materiálu. Na základě tohoto správného přístupu k lidské a umělecké osobnosti se teprve jasně a plasticky projeví dílo Beethovenovo jako výrazný produkt nejen umělecko-historického, ale i společenského a kulturněpolitického významu.

Jedině takto si vysvětlíme, proč umění Beethovenovo nabylo zcela nový umělecký smysl, ideové poslání, a tím ovšem i zcela novou společenskou funkci. V Beethovenovi se objevil nový typ umělce, svobodného, nezávislého tvůrce, nepoplatného feudální společenské vrstvě, k níž zachoval po celý život vzdorný postoj hrdého člověka, který se dokonce dovedl i postavit proti této zanikající a odumírající společnosti. Vždyť Beethovenův hudební projev je zákonitou výslednicí dané společenské situace, ba možno říci, že je zaměřen do oblastí v hudbě do té doby netušených, neboť je vystupňován k hrdinskému zpodobení dramatického střetnutí nového člověka a tvůrce se stagnující a odumírající společenskou skuteč-

ností, dokonce někdy i s vlastním svým bytím. Tato dramatická konfliktnost se stala dokonce hnací silou, která důsledně vedla Beethovena ke zcela novým výrazovým a významovým možnostem jeho hudby. Z dramatické konfliktnosti pramení také protikladnost Beethovenovy hudební mluvy, vnitřní dialektické napětí vztažnosti obsahu a formy jeho skladebných útvarů, především jeho dramaticky vystupňovaných sonátových a scherzových vět, jež byly v tomto pojetí přivedeny ke koncepcím hrdinské monumentalitě. Tyto dějinně významné změny ve skladebném ústrojenství Beethovenova díla, především v dialektické jednotě obsahu a formy, v práci s motivem a monotematické skloubenosti jeho cyklických formových útvarů mohly nastat mimo jiné také proto, že za tímto velkolepým dílem se neustále rýsuje Beethovenova mohutná osobnost mravní, důsledně zkázněná do jednotného skladebného řádu, přitom stále planoucí žhavou silou hrdinské revoluční myšlenky a palčivou touhou po svobodě. Byl to nepochybně také důsledek francouzské revoluce, která náhle a pronikavě uvolnila lidskou tvůrčí osobnost z nedůstojné závislosti na feudální společnosti. Beethoven je jeden z prvních velkých tvůrčích zjevů, který vzdorně zlomil tyto ponižující vazby s feudalismem a našel si nový vztah k člověku a k lidským zástupům. Beethoven prožil francouzskou revoluci mravně neobyčejně odpovědně a intenzívně spolu s představiteli německé klasické filosofie a literatury, především s Kantem a Schillerem. Kantovo pojetí svobody a lidské důstojnosti nesporně usměrnilo i Beethovenovo vysoké pojetí mravní umělecké odpovědnosti vůči lidstvu a vedlo ho k odmítnutí všeho toho, za čím sám názorově nestál a co odporovalo jeho základnímu ideovému přesvědčení. Ale Kantův mravní imperativ a rigorismus, v neposlední řadě jeho chladný kult mravního zákona pro zákon sám byl přece jenom Beethovenově vášnivě cítící povaze těžko přijatelný. Byl mu mnohem bližší vitální, životně bezprostřednější a dramaticky vášnivější Schiller, zvláště jeho vztah k lidským zástupům. Není proto náhodné, že v jednom ze svých posledních děl, Deváté symfonii, se tak důrazně Beethoven přihlásil k Schillerově Ódě na radost, jejíž základní myšlenkovou devízou je vznešené „Seid umschlungen Millionen! Diesen Kuss der ganzen Welt!“, tak vzdálené rozumovému kantovskému kategorickému imperativu.

Závěrem bych chtěl ještě zdůraznit, že v této práci přistupuji k dílu Beethovenovu jako český hudební historik, jehož zajímají především Beethovenovy vztahy k českému kulturnímu prostředí a k české hudební kultuře a zase naopak vztahy české hudby a českých skladatelů k Beethovenovu skladebnému dílu. Nesetkávám se s těmito problémy po prvé, neboť již ve svých předchozích beethovenovských pracích a studiích jsem věnoval všem těmto otázkám zvýšenou pozornost.¹⁾ Vra-

¹⁾ Po prvé jsem se dotkl jen letmo těchto otázek ve své mladistvé studii *Ludwig van Beethoven* (1. vyd. Bučovice 1927, 2. vyd. Praha 1929) a později jsem je prohloubil ve své monografii *Beethoven — růst hrdiny bojovníka* (1. vyd. Praha 1955, 2. vyd. Praha 1956). Podrobněji se zabývám Beethovenovými vztahy k českým zemím, české hudební kultuře a českým skladateli ve studii *Beethoven a naše země*. Vyšlo v publikaci L. v. Beethoven. K soubornému prove-

cím se k nim ještě v podrobnější a vyostřenější podobě, tentokrát se záměrem mnohem důsaznějším, poněvadž chci českému čtenáři dokázat, že mohutný tvůrčí odkaz Beethovenův poznamenal svým velkým zásahem celou českou kulturu, aby našel odezvu nejen v české hudbě, literatuře a výtvarném umění, ale i v nejširších vrstvách našeho národa.

Jsem si plně vědom, že tato moje studie je prvním nesmělým pokusem o syntetické zachycení všech Beethovenových vztahů k českým zemím a českým skladatelům v době jeho života, především v době jeho jednotlivých pobytů na české půdě v rozmezí let 1796—1812, bez důkladnějšího přihlídnutí k tomu, jaký ohlas vyvolalo dílo Beethovenovo u předních zjevů české hudby 19. a 20. století. Tuto práci, jakož i podrobnější zhodnocení pramenného materiálu, i toho materiálu, který dosud neobjeven ušel mé pozornosti, ponechávám všem těm, kdož půjdou v mých šlépějích, aby odhalili nové, dosud skryté ideové a faktologické skutečnosti tohoto významného tématu.

Je mou milou povinností, abych poděkoval všem, kdož mně jakýmkoli způsobem pomáhali v mé práci. Především děkuji pracovníkům Slezského ústavu ČSAV v Opavě a Slezského kulturního střediska „Zámek Hradec“ na Hradci u Opavy, z jejichž popudu tato práce vznikla. Z nich zvláště děkuji svému žáku a spolupracovníku dr. Ivo Stolaříkovi a Bohuslavu Valuškoví. Mé díky patří také dr. Theodorě Strakové, dr. Otakarovi Fialovi, doc. dr. Jindřichu Urbánkovi, prof. Cyrilu Vyňetalovi, Karlu Nejdlovi a prom. hist. Olze Loulové za některé připomínky faktologického rázu. Byl bych rád, kdyby tato práce byla přijata veřejností s takovou oddaností a pochopením, s jakým postupně vznikala a byla psána.

V Brně a v Řícmanicích v lednu 1961

Jan Racek

dení symfonických skladeb v Praze 1942—1943 (Praha 1942). Viz též studii Stephana Leye, Beethovens böhmische Beziehungen (Frankfurter Zeitung 1. XI. 1941) a článek O. Bayera, Beethovens Beziehungen zu Böhmen (Sudetendeutsche Mhh., Teplice 1942, 92).